

Botos Katalin

Egy pénzügyes közgazda gondolatai *A közgazdaságtan megváltásáról*

*Redeeming Economics:
A Financial Expert's Views*

Összefoglalás

A tanulmány szerzője J. Mueller könyve alapján úgy véli, hogy a közgazdaságtan alapvető reformra szorul. A klasszikus és a neoklasszikus közgazdaságtan előtt létező skolasztikus közgazdasági gondolkodáshoz kell visszatérni, és az akkori eszmékből mérítve, a modern közgazdaságtant neoskolasztikus elméletté alakítani. Egy társadalomban nemcsak piaci típusú kapcsolatok léteznek, viszonyunk a társadalom tagjaihoz a szereteten alapul, amelynek mértéke különböző a rokonainkhoz, illetve a társadalom többi tagjához. Így rokonaink termékeket és szolgáltatásokat nem áruként, hanem ajándékba kapnak tőlünk, melynek messzire ható konzekvenciái vannak. A gazdaság és társadalom alapja a család, gyermekeinkre mint idős korunkra befektetést jelentő humán tőkére kell tekintenünk. A pénznek a társadalmat kell szolgálnia, és nem fordítva. A vallási háttér a demokrácia és a szabadpiaci gazdaság számára egyaránt fontos a modern korban is.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: H55, B1, E5, Y3

Kulcsszavak: gazdaság elmélettörténete, áru és ajándék, családalapú gazdaság, hit és gazdaság

PROF. DR. BOTOS KATALIN, professor emerita, Szegedi Tudományegyetem
(evmkabor@gmail.com).

Summary

Based on a book by John D. Mueller, the author analyses the need for a reform in economic thinking. We should return to the scholastic economic thought that preceded the classical and the neo-classical theories, and draw inspiration from those ideas, converting modern economic theory into a neo-scholastic one. A society is not merely built on market-type relations. We relate to the fellow-members of our communities: to our relatives, friends and others on the basis of various extents of love. Our relatives receive goods and services from us as presents and not on a commercial basis, and this has far-reaching consequences. The basis of economy and the society is the family. It is important to look at our children as human capital, as investment that returns when we grow old. Money should serve society and not the other way round. Religious background is equally important for democracy and free-market economy, also in the modern times.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: H55, B1, E5, Y3

Keywords: history of economic theory, goods and presents, family-basis economy, faith and economy

BEVEZETÉS

A közgazdaságtan megváltása ambiciózus mű.¹ Szerzője, John D. Mueller nem kevesebbet tűz célul maga elé, mint a közgazdaságtan megreformálását. Egyrészt felülvizsgálja a smithi ihletésű szabadpiaci közgazdaságtant, másrészt modellt ad egy családgazdaságon alapuló társadalom- és gazdaságszerveződésre.

Adam Smith fő műve, *A nemzetek gazdagsága*, melynek megjelenésétől számítjuk a modern közgazdaság-tudomány kezdetét, a termeléssel és cserével foglalkozik. Ekkor szakad ki a közgazdaságtan mint tudomány a morálfilozófiából. Mueller a könyvében bemutatja, hogy Smith előtt is voltak – méghozzá igen értékes – gazdasági gondolkodók. Három jelentős forrásra utal, Arisztotelészre, Szent Ágostonra és Aquinói Szent Tamásra, akik a *termelés* és a *forgalom* mellett a *fogyasztókkal* és a *végző elosztás* kérdéseivel is foglalkoztak. A neokonzervatív gazdaságelmélet (Jevons, Walras, Menger) később e négy fogalomból beemelte a tudományba a *szükségleteket*, de a végző elosztás kérdésével ezek a közgazdák is adósok maradtak.

E kérdésekre nem lehet egyszerűen válaszolni, ha a végző elosztás nélküli az *igazságosság*ot. Ami viszont már morális kategória, ezzel azonban visszakanyarodnánk a morálfilozófiához, amelytől – önálló tudományként – a smithi közgazdaságtan éppen hogy elkülönülni szándékozott, és amelyről a mainstream közgazdaságtan azóta sem akar hallani.

Mueller sajátos fogalmat vezet be: *szerelem-gazdaságtanról* beszél. Úgy véli, a közgazdaságtannak a termelésre és a forgalomra vonatkozó nézetei figyelmen kívül hagyják, hogy végző soron a gazdasági döntések konkrét személyek szükségleteiről szólnak.

A gazdasági cselekmények csupán eszközei a szükségletkielégítésnek. *A termelés célja mindig az ember.*

A személyekkel kapcsolatos érzelmi viszonyunk azonban különböző. Nem egyformán szeretjük embertársainkat: a hozzánk közel állókat jobban, a tőlünk távolabbi embereket kevésbé, legalábbis ami a róluk való gondoskodásban megjelenik. A szeretetnek ugyanis két megjelenési formája van: a *benevolencia* és a *beneficencia*. A gyakorlatias kérdésekkel foglalkozó középkori tudósok, így Aquinói Szent Tamás is, úgy értelmezték az evangéliumi útmutatásokat, hogy nem kötelező valakinek azért tönkremennie, hogy másokon segítsen. Bár kétségtelenül azt mondja az evangélium, hogy a legnagyobb szeretet, ha mindent széosztasz, és követed a Mestert... De az irgalmas szamaritánus is csak vagyonának egy kis részével segítette a bajba jutott embert. Egy kereszténynek az Újszövetség szerint mindenkit úgy kell szeretnie, mint önmagát. Ez azonban nem jelenti azt, hogy mindenkinek ugyanannyit is kell adnia abból, amije van. Hiszen az erőforrások végesek, és ez döntő érv: előbb jön tehát a saját családnak, aztán a többi ember. Szívvel kívánom nekik, amit magamnak (*benevolencia*), és anynyit adok, amennyit tudok (*beneficencia*) (Mueller, 2015:843). Hiszen a személyek hozzám viszonyított helyzete különböző: a családtagjaimnak, barátaimnak *ajándékba adok* abból, amim van, másokkal azonban *cserélek*, azaz *üzletelek*. Hogy erőforrásaim végleg ki ne merüljenek!

A mainstream közgazdaságtan nem értelmezi az ajándékot mint gazdálkodási alapfogalmat, csak a cserét, az üzletet ismeri (*Do ut des*. Adok, hogy adj). Sőt mi több, a mainstream még a családi kapcsolatokba is be akarja hozni az üzletelést! Mueller szerint azonban – és ezzel sokan egyetértenek – ez hibás felfogás, szerinte ugyanis a „családi gazdálkodás” jelentős részben ajándékozáson és nem cserén alapul. (S legyünk őszinték: nem nehéz ezt alátámasztani, ha egy beteg gyermekével önfeláldozóan törődő anya vagy apa példáját tekintetjük; hol itt az üzlet?)

Mueller rendszerében – szemben a modern liberális felfogással, amely az egyénen alapul – a *nemzetgazdaság elemei a családok*, hiszen magának a munkának mint termelési tényezőnek az „újratermelése” a családban történik. Ha tetszik, a gyermek e termelési processzus „eredménye”, a legfontosabb „termék”, akit vállaltunk, nevelünk és tanítatunk. (A könyv egyik fejezetének címe „csecsemőipar”, angolul „infant industry”. Valójában itt egy angol szójátékkal találkozunk, az infant industry ugyanis angolul a támogatandó új iparágakat jelenti. Szó szerint viszont „gyerekgyártás”, amelynek keretét viszont a családok adják. Természetesen abszurdnak hangzik ez a szóhasználat, de valóban életfontosságú gazdasági kérdés a gyermekek vállalása – vagy éppen nem vállalása.)

A szerző bizonyítja, hogy a leghatékonyabb beruházás az emberi tőkébe való befektetés. Ennek hozama mindenképpen meghaladja a reáltőkékbe való befektetéseket. Ugyanakkor az emberi élet véges: minél hamarabb épül bele a képzés eredménye az egyén „humán tőkéjébe”, annál tovább tudja azt kamatoztatni. De nem végtelenül: egy darabig ugyanis nő a humán tőke hozama, nyugdíjaskorban azonban hanyatlik, és a halállal elenyészik. Az emberi tőkénél éppen ezért nagyon fontos a pótlás, a gyermekvállalás.

A könyv szerzője e témakörben fontos társadalompolitikai, humánetikai problémát hoz elő: az abortuszt, vagyis a gyermek vállalásának legdurvább elutasítását. (Talán meglepő e téma felvetése a gazdaságtan alapjainak tárgyalásánál...) Kétségtelen, hogy a családgazdaságnak – egyben a társadalom fennmaradásának – döntő eleme a gyermek. Gyermek nélkül nincs társadalom sem, előbb vagy utóbb, de biztosan felszámolódik. Az abortusz pedig a gyermek elvetését jelenti (Mueller, 2015:224).

A család Muellernél férfinak és nőnek a gyermek világra jöttét is lehetővé tevő szövetsége, amelynek legcélszerűbb formája a házasság. E téma kapcsán érdekes dolgot elemzett: vajon van-e szerepe, és ha igen, mi, a házasságok tapasztalható csökkenésében a legalizált abortusz létének? A kérdésfeltevés valójában meglepő, az abortusz legalizálásának szószólói nyilvánvalóan nem ilyen összefüggésben gondolkodtak a lépés helyességéről. Azt gondolták, hogy a – régies kifejezéssel – „megesett nőnek” nem kell megszülnie a gyermeket, ha a gyermek apja nem akarja elvenni őt feleségül, így kevesebb lesz a házasságon kívül született gyermek. Mégsem így történt, ellenkezőleg, nagymértékben nőtt a házasságon kívül születettek száma, sokan ugyanis megtartják a gyermeket akkor is, ha nem házasodnak össze, még akkor is, ha volna mód rá, hogy elvetessék. Csak éppen nem tartós kapcsolatban, esetleg társ nélkül nevelik fel a gyermeküket (ami persze a gyermeknek nem feltétlenül ideális). Emellett nő a házasságok felbomlásának száma is. A szétesett vagy létre sem jött házasságokban nevelődő gyermekek helyzete közismerten nehezebb, mint a teljes családban felnövőké. De mi köze ennek az abortuszhoz? Mueller érdekes összefüggésre hívja fel a figyelmet.

Ha az anyák fenntartják a jogot, hogy az abortuszról – gyermekeik életéről és haláláról – kizárólag maguk döntsenek, „az én testem az én testem” hangoztatásával, akkor a férfiak is fenntartják, hogy ők is egyedül döntsenek a saját életükről, lerázván így a gyerekevelés gondját, mondván, a gyermeket nem ők, csak az aszszony akarta megtartani (Mueller, 2015:220). A férfi csupán a gyerektartást fizeti, ha ugyan fizeti. Az emancipációért és ezen belül az abortusz jogáért küzdő feministák tehát elérték azt, hogy a társadalomban a gyermeküket egyedül nevelő anyák élet-színvonala sokkal alacsonyabb lesz, mint a házasságban élő társaiké.² Végső soron a nagy individualizmussal az egész társadalom átlag-életszínvonala alacsonyabbá vált azáltal, hogy nem köteleződünk el, nem vállalunk a családért alkalmazkodást és áldozatot. Felemás győzelem ez, mellyel sikerült elérni, a társadalmi haladás eredményeként, *hogy rosszabbul éljünk*.

Az abortusz napjainkra bevett gyakorlattá vált, és nem gondolunk bele, hogy valójában mit is jelent: egy élet elvételét. Egy másik, igencsak megdöbbentő és kissé abszurd elemzéssel Mueller bemutatja, hogy az USA-ban a bűnelkövetők jelentős része – méghozzá jellemzően az élet elleni cselekmények elkövetői – az abortuszokban „tettetárs” apákból kerül ki. (Amerikában mindenre találunk statisztikát és felmérést, több évtizedre visszamenő idősorok alapján, így a sztochasztikus kapcsolat kimutatható.) Mueller következtetése, hogy ugyan miért ne ölné meg más embert is az, aki a saját véérének elpusztításában egyetértő félként vesz részt (Mueller, 2015:182)?

CSALÁDALAPÚ GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Mueller – véleményem szerint helyesen – úgy tekinti a családot, mint a társadalom alapsejtjét, melyben a két fél egyfajta munkamegosztást alakít ki. Nagyon fontos a családban a nem pénzért végzett munka is. Talán kissé konzervatívnak tűnhet, amikor a szerző a családanyai, a „csak” háziasszonyi hivatást ilyen magasra értékeli. Ezzel azonban messze nem retrográd, hanem kifejezetten progresszív véleményt fogalmaz meg! Nem lekezeli, hanem felmagasztalja a háziasszonyokat. Chestertonra, a nagy keresztény gondolkodóra hivatkozik, amikor azt mondja, hogy Mrs. Jonest lehet sajnálni feladata *nagysága*, de nem *kicsinysége* miatt... Hiszen, egy gyermeknek nem *valamit* kell megtanítani, hanem *mindent*. Az anya, aki ennek szenteli az életét, a legnagyobbat teszi, amit tehet. Úgy fogalmaz, hogy a háziasszony, az anya, szeretettel *ajándékozza* munkáját és idejét a családjá tagjainak, olyan szolgáltatásokat nyújtva, amelyekért a piacon sokat kellene fizetni. Így hozzájárulása a család jólétéhez igen jelentős. (Figyeljünk az *ajándékozás* kifejezésre!)

Itt érdemes elgondolkodni azon, hogy a technikai haladás valóban jelentős mértékben fölöslegessé teszi majd az emberi munkát az elkövetkező évtizedekben. Ennek következtében a munkaerő egy részére a termelési folyamatban nem lesz igény. Mesterségesen kell majd „munkahelyeket” teremteni, hogy jövedelemhez juthassanak az emberek. (Hacsak nem kívánunk alapjövedelmet juttatni mindenkinek.) Ezért nagyon fontos lenne, hogy a munkaerőpiacról önként távol maradó nők számára valós opció legyen a gyermeknevelés, gyakorlatilag a családi gazdálkodás vezetése, noha tény, hogy sok áru és szolgáltatás megvásárolható a piacon (manapság gyakorlatilag minden), így semmiképpen nem kell mindazt otthon elvégezni, ami korábban „hagyományos” női munka volt. Ezért megfontolandó, hogy valaki kizárólagosan erre az életformára rendezkedjen be. Mivel telhetne normális körülmények között egy háziasszony élete, ha van elegendő jövedelme a szolgáltatások piacról való megvásárlására? Feladat nélkül maradna, bizonyos értelemben. Ezzel azonban Mueller nem foglalkozik.

Chesterton idézett mondatára utalva, el kell gondolkodnunk, hogy milyennek kellene lennie a főállású feleségnek, anyának. A chestertoni elvárás, hogy „mindenre” meg tudja tanítani a gyermekét, azt igényli, hogy ő maga is magasan képzett legyen. Manapság úgy gondolják, hogy a magas szintű képzésben részesült nők elvesztegetik a taníttatásukba beleölt pénzt, ha otthon maradnak, holott csakis egy magasan képzett személy képes minőségi humán tőkét képviselő személyt nevelni a gyerekeiből. Ahhoz, hogy helyes irányba tudjuk ösztönözni a gyerekek fejlődését, nem árt, ha az általa tanult tárgyakhoz értünk is valamit. (Csak halkan jegyzem meg, hogy Heller Farkas, a híres magyar közgazdász olyan családban nőtt fel, ahol az édesapa akadémikus volt. Az édesanya magasan művelt asszonyként, életét három fia nevelésének szentelte, akik közül kettő ugyancsak akadémikus lett.) Fontos, hogy a szülő maga is lépést tartson a korrallal, tudjon a mai gyermekek „nyelvén beszélni”. Legfőképpen az általános műveltség körébe tartozó ismeretek szélesítése szükséges. Nem arra kell gondolni, hogy megcsináljuk helyette a leckét, de arra igen, hogy a hatalmas információhalmazban való eligazodást segítsük. Jó esetben mégiscsak közelebbről ismerjük gyermekünk

érdeklődési körét, hajlamait. Tereljük, gazdagítsuk, egészítsük ki játékosan a kötelező oktatási anyagot, töltsük meg élettel a tankönyvi példákat! Nem feltétlenül az a helyes megoldás, hogy a gyermekek legyenek kötelezően reggeltől estig a közösségi intézményekben, inkább az, hogy az iskola utáni időt a szülők oszthassák be számukra. Egyébként az oktatási rendszerben feltétlenül lennie kell a családi életre nevelést segítő tárgyaknak is, különböző életszakaszokban, hogy felkészülhessenek a fiatalok, leendő anyák és apák, erre a nagyszerű hivatásra. Az élet egyszerű dolgaihoz nem kell rendkívüli tudás, a különböző helyzetek kezeléséhez azonban szükségesek megfelelő készségek.

Az életre neveléshez fontos, hogy a gyermeket engedjük az élet közelébe kerülni, annak érdekében, hogy magából az életből tanuljon. Legyen időnk vele főzőcskézni, szerelni, otthonunkban vagy a szabadban együtt dolgozni; megfigyelni és közösen megtapasztalni az életet. Persze, ha képesek erre a szülők, és ha kellő időt otthon tudnak lenni. A mai szétesett családokban ezzel aligha lehet számolni, hiszen a megélhetéshez (és mint láttuk, a rosszabb megélhetéshez) jelentős munkamennyiséget kell ledolgoznia a magára maradt szülőnek, így örül, ha a gyermeke felügyelet alatt van. Ami sokszor nem is a rosszabbik megoldás, tekintve, hogy sok szülő nem lenne feltétlenül jó nevelője a felkészültsége, példaadása okán sem. Ezen a problémán csak a társadalom oktatási és morális színvonalának emelkedése segíthetne. Ez pedig a „róka fogta csuka” esete: éppen a jelen kor munkakényszere teszi lehetetlenné, hogy a leendő szülő kellő ideig, majd később folyamatosan képezhesse magát, hogy önművelésére kellő idő jusson. Ha valakinek egyedülálló szülőként egyszerre kell helyt állnia a munkahelyén és otthon is, akkor sem ideje, sem ereje nem marad az önművelésre. De ami még nagyobb baj: a gyerekekre sem. Felmerül a kérdés: ezt akarták az emancipáció hirdetői?

Mielőtt az a vád érne, hogy Mueller gondolatait elemezve holmi antifeminista nézeteket népszerűsíték, hangsúlyozom: az emancipáció szükséges! Sok nő egyedül kénytelen megállni a lábán, és ezt kiválóan képes is megtenni. Ugyanakkor fontos, hogy a párkapcsolatban élőknek is legyen lehetősége választani: legyen módja munkát vállalni, de legyen lehetősége arra is, hogy az otthoni munkát választhassa. Ez túlzott kívánságnak hangozhat egy olyan gazdasági rendszerben, amely gyakorlatilag a két fizetésből fenntartható otthonra van „kalibrálva”. Az ilyen megoldásokhoz mindenekelőtt az szükséges, hogy a pár tartós kapcsolatban, jó esetben házasságban éljen, amelyben a családtagok együttes jövedelme elegendő a megélhetéshez, még akkor is, ha a nő hosszabb-rövidebb ideig otthon marad. Mindenképpen fontos, hogy a házasság olyan életre szóló szerződéses viszonyt jelentsen, amelyben a felek teljesen egyenjogúak, függetlenül attól, hogy valaki pénzzel vagy munkával járul hozzá a család jólétéhez. Az otthoni munka felértékelődése elengedhetetlen feltétele a családalapú társadalomnak, ugyanakkor fontos, hogy ez ne jelentse a nők lehetőségeinek életre szóló determinálását. Mueller rámutat: a társadalom kötelessége, hogy az életpályák folyamatában részmunkaidős foglalkozással, továbbképzéssel az „üres fészek” korszakába érkező nők számára a társadalomba való visszaintegrálódást segítsék. Semmiképpen nem szabad az értékes embereket parlagon hagyni egész életük folyamán, még ha ebből számos évet, évtizedet a saját gyermekeikre szántak is.

Véleményem szerint különleges fontossága van annak, hogy a szülők saját gyermekeik családalapításánál nagyszülőként segíteni tudjanak. Ezt azonban meggátolja, ha mindenkinek, gyermekeseknek és gyermekteleneknek, nőknek és férfiaknak egységesen kitoljuk a nyugdíjba menetelét. Ennek következménye lesz, hogy a fiatal generáció is kitolja, halasztani fogja a gyermekvállalást, ahogyan ezt már manapság is tapasztalhatjuk. Hiszen gyermek mellett, segítség nélkül, ha nincsenek nagyanyák (esetleg nagyapák), akik szükség esetén ott tudnak lenni a gyerekek körül, igen nehezen tudnak dolgozni. Mindez a kérdéskör igen bonyolult, összefügg többek között a társadalmi mobilitással, a munkalehetőségek és a lakáskörülmények alakulásával, de a szociológiai, pszichológiai, erkölcsi kérdések legalább ilyen súlyúak.³

Nem könnyű tehát kijelenteni, hogy vissza kell térni a családalapú gazdaság szemlélethez, ehhez nagyon sok mindennek kell fokozatosan megváltoznia. Bár akadhatnak rásegítő mechanizmusok, az egyik ilyen lenne *a nyugdíjrendszer reformja*.

NYUGDÍJRENDSZEREK

Mueller könyvének jelentős hányada foglalkozik a demográfiai problémák és a nyugdíj összefüggésével. Azok számára, akik Magyarországon ezzel a kérdéssel évtizedek óta foglalkoznak, megnyugtató látni, hogy jó úton járunk. Az amerikai közgazdász is hasonlóan fogalmaz, mint Demény Pál, Botos József, Szegő Szilvia vagy a jelen tanulmány szerzője. Nemcsak Mueller látja ezt így: számos jeles demográfus és nyugdíjszakértő mutatott rá külföldön is a megdöbbentő tényre: a *nyugdíjrendszer gyakorlatilag gyermekellenes társadalmat hozott létre*. Talán túl erős ez a megfogalmazás; mondjuk inkább úgy: a gyermekvállalás iránt közömbös társadalom jött létre.

Hiszen ma már nincs szükség arra, hogy valaki felvállalja a gyermeknevelés nehézségeit. Ha rendesen fizeti a nyugdíjjárulékot, gyerek nélkül is meglesz a megélhetőe idős korában. Legalábbis az emberek jó része így gondolja. Mindez, egybevetve a napjainkban tapasztalható csekély elköteleződési hajlammal, végtelenül lenyomja a születésszámokat. Az egyiknek azért nincs gyermeke, mert párt nem talál hozzá, másoknál biológiai okokból nem lehet, megint mások kényelmi szempontból nem vállalják. *Ez azonban a társadalom halála*.

Mivel napjainkra a demográfiai robbanás már a határához sodorta a Föld teherbíró képességét, sokan azt mondják, jól is van ez így. Szögezzük le: a népességrobbanás megállítása valóban sorskérdés. Csakhogy a túlnépesedés nem a nyugati civilizáció országait jellemzi. A nyugati civilizáció eltűnéséért, amely a jelenlegi alacsony gyermekvállalási számok mellett minden bizonnyal reális jövőkép, nem feltétlenül kárpótol más civilizációk elterjedése. Az európai gyökerű civilizáció „kihalásáért”, amely olyan hatalmas eredményeket teremtett az emberiség számára, mégiscsak nagy kár lenne!

Mit javasol Mueller ennek a kérdésnek a megoldására? Meglepő módon – noha a konzervatív politikai oldal szakértő közgazdásza –, nem a nyugdíjkérdés piaci megoldásainak szószólója. Épp ellenkezőleg: rámutat arra, hogy az amerikai modellt, az előtakarékoságon alapuló tőkefedeztetű nyugdíjalapok rendkívül sebezhetőek. Jobbnak tartja a felosztó-kirovó rendszereket, amelyek az állam garanciáját nyújtják, és nin-

csenek kitéve a befektetési értékpapírok áringadozásának. A befektetési lehetőségek hozama egyébként jelentősen alatta marad a humán tőkébe történő beruházások hozamának. Az amerikai viszonyok közepette a béradókból finanszírozott társadalombiztosítási nyugdíjrendszer (Mueller könyve írásának idején) többletet produkált, amit a költségvetés más célokra elköltött. Erre a többletre a jövőben nem lehet számítani, hiszen a demográfia alakulása miatt lényegesen több lesz a járadékigény, mint a befolyó befizetések. (Nálunk is hasonló a helyzet, mint Amerikában. Ma még nem finanszírozhatatlan a nyugellátás, 2030-ig nem is aggódik a kormányzat a tb egyensúlya miatt. De hogy mi történik majd a demográfiai apály következtében, az már most jól látható.)

Mueller azt látja követendő útnak, hogy csökkentsék a járulékokat, a „béradókat”. Ezzel eltűnne az aktuális társadalombiztosítási többlet, ugyanakkor több maradna a családok költségvetésében, amit a legfontosabb befektetésre: *gyermekeik taníttatására* fordíthatnának. A tervek szerint majd a juttatásokat is visszafognák, így az egyensúly később sem borulna fel. A tanult gyermekek munkája ugyanis jobb béreket, több adófizetést jelentene a jövőben.

Ez a javaslat valószínűleg kevésbé lenne átvehető egy az egyben az Újvilágból, egy „lába” a javaslatnak – a szochóvá alakított járulék mérséklése, melyet a vállalkozások fizetnek – azonban már valósággá vált gazdaságunkban, egyértelműen vállalkozásösztönzési céllal. Ez azonban a Mueller által felvázolttól eltérően nem az emberek zsebében jelent több pénzt, hanem a vállalkozásoknál enyhíti az adóterheket, igaz, bizonyos mértékig lehetővé teszi a bérek emelését is. (Az európai nyugdíjmodell eltér az amerikaitól. Az öreg kontinensen a felosztó-kirovó rendszereknél a munkáltató és munkavállaló között megosztva jelentkező járulékfizetés a gyakorlat.) Noha azt helyesnek tarthatjuk, hogy Mueller a felosztó-kirovó rendszert pozitívan értékeli, a hazai átlagos jövedelmi viszonyok mellett a juttatások mérséklése nálunk mégsem lenne elfogadható. Sokkal fontosabb lenne egy olyan reform, amely az otthon végzett munka értékelésekképpen nyugdíjat biztosítana a gyerekeket nevelő, taníttató szülőknek. Hiszen éppen ezek a gyerekek lesznek azok a munkavállalók, akik megtermelik majd a jövőbeni jövedelmeket, és fizetnek abból adót, járulékot a költségvetésbe, amiből aztán szülők generációja a nyugdíjat megkaphatja. (Az otthon végzett munkát, mint láttuk, Mueller is magasra értékeli, tehát ezt a juttatást sem „munka nélkül” kapnák az emberek; ők életük során természetben „fizettek” járulékot.) Szerzőnk nagyon világosan látja, hogy a következő generáció vállalása, felnevelése sorskérdés, úgy Európában, mint Amerikában. Mint írja, nem lehet a „golyaelmélet” alapján állni (Mueller, 2015:288). Az egyéni számlás előtakarékosági rendszerek kigondolói ezt teszik, hiszen nem gondolnak arra, hogy a most munkát vállalókat sem a golya pottyantotta munkavállalásra készen a munkaerőpiacra, hosszú „befektetési folyamat” eredményei.

Napjainkban sokan ezt a kérdést a *migrációval* óhajtják megoldani. „Készen venni” meglett, felnőtt férfiakat, gazdasági bevándorlókat. Ennek a jelenségnek a kulturális-szociális vonatkozásait, buktatóit, sajnálatos módon, az érdekelt körök nem veszik figyelembe. Egyrészt megváltoztathatatlan adottságnak tekintik a népességfogyást, mintha arra nem lehetne semmilyen módon hatni. Pedig az északi államok gyakorlata Európában sok pozitív eredményt mutatott fel, az állam által finanszírozott adekvát

szociális politikák hatására. Másrészt a migráció pártolói korántsem zavarja az esetleges munkaerő-túlkínálat, amely bizonyos béreket lenyomna, sőt, nyilvánvalóan örömmel fogadnák ezt.

Manapság még nagy országok sem engedhetik meg maguknak, hogy olyan közgazdasági modellekben gondolkodjanak, amelyek nincsenek tekintettel a globális jelenségekre. Globálisan van túlnépesedés, míg másutt népességcsökkenés várható. De egészen bizonyos, hogy nem az a megoldás, hogy utat nyitunk a korlátlan migrációnak. Az egyes gazdaságok polgárai ugyanis védeni szeretnék elért eredményeiket: ők fektettek bele, az ő munkájuk gyümölcse. Hajlandók ugyan áldozatokra a rászoruló menekültek felé, különösen humanitárius katasztrófák esetén, de nem biztos, hogy munkáltatóik gazdasági érdekeiért (olcsóbb munkaerő) könnyedén feladnák integritásukat, kultúrájukat, amit a más kultúrkörből érkező bevándorlók tömeges befogadása minden bizonnyal jelentene. Különösen, ha ez anyagi helyzetük jelentős romlásával járna. Felvetődik akkor a kérdés: vajon *kinek az érdekeit szolgálja a gazdasági migráció?* A lokális gazdasági viszonyokban való gondolkodás egyre gyakoribb a progresszív társadalomtudósok körében. Szükséges, hogy erre a politikai és gazdasági hatalom birtokosai is kellően odafigyeljenek. A helyi társadalmak érdekeinek védelme jogos igény.

A PÉNZÜGYI RENDSZER

Az amerikai pénzügyi rendszer elemzésekor Mueller azok sorát gyarapítja, akik a pénz aranyalapra helyezését kívánatosnak tartják. Véleménye szerint amire szükség van: „Korszerűsített aranypénzrendszer, valutatartalékok nélkül” (Mueller, 2015:342). Hivatkozik arra, hogy a főbb valuták aranyra való átválthatósága (1879–1914) idején mutatkozott az amerikai történelem legjobb teljesítménye az árstabilitás tekintetében. Leegyszerűsített azonban ezen eredmény egyetlen faktorra való visszavezetése, hiszen az aranypénzrendszer működését reálgazdasági és állampénzügyi, jogi-szabályozási tényezők sokasága tette lehetővé, amelyek hallatlanul versenyképessé tették az amerikai gazdaságot. Inkább okozat volt tehát az aranyvalutarendszer léte, mint ok. Egyáltalán nem meggyőző érv, hogy ma is nagy mennyiségű aranykészlet van a monetáris hatóságok birtokában, hiszen annak eloszlása meglehetősen szórt. Márpedig éppen az vezetett az első világháború után a nemzetközi kereskedelem leállásához, hogy Amerika reálgazdasági fölénye miatt szinte minden aranykészlet az USA-ba áramlott, így az aranyalapú nemzetközi pénzrendszer, a konvertibilitás a Nagy Válság idején megbukott.

Mueller a pénzelméleti kérdésekkel foglalkozva megkülönbözteti a nagy erejű és a kis erejű pénzeket, vagyis a *jegybankpénzt* és a *kereskedelmi banki pénzt*. Az utóbbi szerinte nem is pénz. Úgy fogalmaz: a nagy erejű pénz tartalékolása biztosítja, hogy a bankok ennek arányában bővítsék vagy szűkítsék hitelezésüket, vagyis a tartalékelhelyezés révén lévő pénzmultiplikálás elmélete alapján áll. A közgazdászok pongyola fogalomhasználatának nevezi, hogy a kereskedelmi bankok hitelnyújtását is pénzteremtésnek nevezik (Mueller, 2015:328), pontosabban, hogy a kétfajta pénzt a fenti módon különböztetik meg. A problémát abban látja, hogy a szuperpénznek, a nagy erejű pénznek, vagyis a jegybanki pénzteremtésnek nincs valamifajta horgonya, és így az árszintek

alakulásának sincs. De milyen árszintekről is van szó? Hiszen a modern hiteltermelés messze nemcsak árukra és szolgáltatásokra irányuló keresletet teremt, hanem pénzügyi aktívákra is. Ezt, vagyis az eszközárak alakulását például nem vették számításba az inflációnál. Pedig a modern banki finanszírozásban – szerintünk pénzteremtésben – az értékpapírokra irányuló kereslet, illetve a jelzáloggal fedezett ingatlanhitelek teszik ki a banki tevékenység aktív oldalának nagyobb részét (Turner, 2015).

Ha megnézzük a Bank of England kiadványait, vagy éppen a Deutsche Bundesbank friss pénzügyi tantananyagait (Naser, 2018), világosan látszik, hogy a kereskedelmi bankok éppen úgy teremtenek fizetőeszközt könyveikben, mint a jegybank, egyidejűleg megemelve mérlegük aktív és passzív oldalát. Amíg egyébként a jegybank által teremtett pénz a bank ügyfélkörén belül kerül felhasználásra számlajóváírások útján, nincs gond. A banki klíringek egyenlegét azonban kétségkívül jegybankpénzzel kell rendezni. Amennyiben felmerül, hogy az ügyfél készpénzt kér, a bank rendelkezésre bocsátja a pénztárállományából, vagy a jegybanknál csökkenti tartalékait, esetleg refinanszírozást kér. Mégis, állíthatjuk, hogy a kereskedelmi bankok pénzteremtése nem függvénye a náluk elhelyezett betéteknek, azaz, a bankok nem pusztán pénzközvetítők, ahogyan ezt Mueller írja. Szerezhhetnek pénzt más kereskedelmi bankoktól is a bankközi piacon (kamat fejében). A jegybank (ECB) pedig mindenképpen utánamegy a kereskedelmi bankok jegybankpénzigényének, ha a bankközi elszámolásokban szükség lenne rá. Ez mehet a jegybanki tartalékokból, de a kereskedelmi bank szerezhethet pótlólagos refinanszírozást az ECB refinanszírozási akcióiban való részvétellel is, biztosítékok ellenében. De napi hitelt is kaphat, ilyenkor természetesen magasabb kamattért. A lényeg: a kereskedelmi bankok bizony pénzt teremtenek; fizetőeszközt, amely befolyásolja az áruvilág iránti keresletet, így az inflációt. A kereskedelmi bankok pénzteremtése azonban nem korlátlan, hiszen függ a reálgazdaság igényeitől, a hitelfelvevőktől, a banki szabályozóktól. De nem a jegybanki szándékoktól. A jegybanki ráhatás lehetősége korlátozott.

Az USA esetében a belső pénzügyi rendszer és a nemzetközi pénzügyi rendszer szoros egységet alkot, hiszen a dollár az egész világ számára kulcsvaluta. Amerikaiként nem lehet a két kérdést egymástól elszakítva tárgyalni. Mueller helyesen mutatja be, hogy a dollár tartalékvalutaként való alkalmazása nemcsak lehetővé, *de szükségszerűvé is teszi*, hogy az Egyesült Államoknak *fizetésimérleg-hiánya* legyen a külfölddel szemben (Mueller, 2015:330). Világosan és egyértelműen igazolja, hogy az Egyesült Államok krónikus fizetésimérleg-hiányát nem a fogyasztók túlköltekezése, hanem a költségvetés elszaladása okozza, párosulva a dollár tartalékvaluta-szerepével. Utóbbi teszi lehetővé ennek a hiánynak a nemzetközi finanszírozását (erre a kérdésre Triffin már a hatvanas évek elején rámutatott, amikor felvetette a nemzetközi pénzügyi rendszer reformját, és egy kreált nemzetközi tartalékvaluta, az SDR létrehozását szorgalmazta) (lásd Botos, 1983).

Napjainkban sokan hivatkoznak az aranypénzrendszerre. Mueller is, mint fentebb idéztük, ebben lát egyfajta megoldást. Hagelmayer István és tanítványai számára, akikkel együtt végiggondolták a hatvanas-hetvenes években az aranydeviza-rendszer tündöklését és bukását, nehezen hihető, hogy ez jó ötlet lenne (Hagelmayer et al., 1975).

(Persze, Mueller elgondolásában valószínűleg szerepet játszik, hogy Amerika az aranykészletekben gazdag, aranytermelésében már a 2000-es évek elején utolérte Dél-Afrikát.) De nem vethetjük el a témát egy pusztá kézlegyintéssel, napjainkban is vannak ugyanis, akik ezt a gondolatot napirenden tartják. 2012-ben például a Chatham House (Royal Institute of International Affairs) szakértői csapata átfogóan tanulmányozta az arany- és a nemzetközi pénzügyi rendszer kérdését. Trump elnök tanácsadói körében több ilyen szakértő is akad. Noha e lépés bekövetkezését nem tarthatjuk valószínűnek, a dollár kulcsvalutaszerepének csökkenésére mindenképpen számítani lehet.

ZÁRÓ GONDOLATOK

Mueller a könyvét gyakorlatilag azokkal a világnézete által meghatározott gondolatokkal fejezi be, amelyekkel elkezdte. Rámutat a különböző filozófiai háttérű közgazdasági iskolákra, amelyek mögött véleménye szerint mindig valamiféle vallási világkép húzódik meg. „A piaci rend minden elmélete nyilvánvalóan teológiai” (Mueller, 2015:353). A legfontosabb kérdés, írja a magyar származású Jáki Szaniszlóra, a Templeton-díjas⁴ tudománytörténészre hivatkozva, hogy elfogadjuk-e a világ teremtettségének a tényét. Jáki szerint ugyanis csak ennek alapján lehet egzakt tudományos kutatást végezni. Erre alapozva Mueller úgy véli, hogy az emberi viselkedés gazdasági megközelítésével foglalkozó, modern közgazdászok elkerülhetetlenül „neoskolasztikusokká” válnak majd. A modern közgazdászoknak újra kell tanulniuk az Adam Smith előtti közgazdasági gondolatokat. Fontos következtetése, hogy elkerülhetetlen az elmélet-történet visszaállítása a közgazdászképzésbe, amit az elmúlt évtizedek egyszerűen „kifelejtettek” belőle.

Érdekes logikai okfejtéssel kapcsolja össze az amerikai demokrácia alapelveit a szabad döntéseket feltételező közgazdaság elméletével, amelyben az is egy opció, hogy ajándékot adunk. „Csak akkor vagyunk képesek szabadon dönteni az általunk kedvezményezni kívánt személyekre vonatkozó gazdasági cselekedeteinkben, ha egyenlőnek teremtettünk; és csak úgy lehetünk egyenlőnek teremtve, ha *eleve teremtmények vagyunk...*” (Mueller, 2015:356; *kiemelés – B. K.*)

JEGYZETEK

- ¹ Recenziót olvashatnak a könyvről a *Közgazdasági Szemle* 2017. októberi számában, Halm Tamástól. E tanulmány célja a szerző nézeteinek kritikai elemzése.
- ² Adott esetben az apáké is, akárcsak magányos öreg szingliké, egyedül élő vagy özvegy nyugdíjasoké, vagyis azoké, akik nem támaszkodnak a tágabb családra. Ez ugyan nem szorosan a témához tartozik, de valamilyest mégis ide kapcsolódik. Angliában ugyanis kimutatták, hogy az egyedül élő nyugdíjasok életszínvonala lényegesen rosszabb, mint a nagycsaládban élő öregeké.
- ³ A lakhatással egyébként ismét egy olyan kérdéshez érintettünk, ahol mintha a társadalmi haladás visszajára fordult volna. A régi időkben, amikor a megélhetés térben jobban eloszló volt – már csak a földművelés térhez kötöttsége miatt is –, a fiatalok lakáskörülményei racionálisan úgy oldódtak meg, hogy a fiatal párnak a portákon a nagy ház mellé építettek egy kis házat. Ha ma valaki a vidéket járja, és olyan falurészletekhez ér, amelyek még a szocializmus előtt épültek, az ország minden táján látni fogja a „kis ház, nagy ház” portaelrendezéseket. Ez a takarékos megoldás biztosította, hogy a generációk egymás

mellett tudjanak élni, nagyobb súrlódások nélkül. Sőt, amikor fordult a kocka, és az idős emberek már nem bírták a gazdaságot, cseréltek: ők költöztek a kis házba, a fiatalok meg a gyerekekkel a nagyba. Az iparosodás és a városokba költözés aztán anakronisztikussá tette ezt a modellt, egyre több fiatal ment a városba munkát keresni. Ma már egy korábbi ilyen generáció is a nyugdíj felé közeledik. A hazai viszonyokat tekintve, a napjainkra megfizethetetlen (fővárosi) lakásárak a fiatalok számára szinte lehetetlenné teszik a (közös) városi lakásokból való elköltözést, ugyanakkor rengeteg vidéki ház áll üresen vagy kihasználatlanul. A lakáspolitikáért és a vidékfejlesztésért felelősöknek fel kellene arra figyelniük, hogy városi körülmények között kell megoldani a generációk tartós vagy ideiglenes együttélését lehetővé tevő lakáskonstrukciók elterjesztését és a vidéken maradáshoz a jelenleginél jobban támogató fejlesztéspolitikai elképzeléseket. Megfelelő munkalehetőség híján tovább fokozódik a városok elszívó ereje, tovább válik kihasználatlanná, elvesztegetett nemzeti vagyonná a vidéki lakásállomány. Társadalmi-szociológiai problémák tömegét okozza mindez. Sajnálatos módon a mai világban egymástól nagy távolságra élnek az elszakadt családtagok, vidéken magányra vannak ítélve az idősek, a városban kulcsosgyerekké lére a legfiatalabbak. Ez a jelenség nemcsak nálunk jelentkezik, de a sokkal nagyobb lakáspiaci mobilitással rendelkező Amerikában is.

- ⁴ Sir John Templeton amerikai keresztény milliárdos, aki által létrehozott alapítvány a Nobel-díjra is nagyobb összeget jelentő Templeton-díjat olyan, nemzetközi zsűri által kiválasztott személyeknek, illetve tudósoknak adja, akik a magas színvonalú munkájukat a nagyfokú spiritualitással társítják.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Botos Katalin (1983): *Pénz – nemzetközi pénz*. KJK, Budapest.
- Hagelmayer István – Bánfi Tamás – Boros Imre (1975): *Az aranydeviza-rendszer kudarcai és tanulságai*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- McLeay, Michael et al. (2014): Money Creation in the Modern Economy. *Bank of England Quarterly Bulletin*, No. 1.
- Mueller, John D. (2015): *A közgazdaságtan megváltása. A hiányzó elem újrafelfedezése*. MCC – Tihanyi Alapítvány, Budapest.
- Naser, Rainer (2018): *Wie kommt das Geld in die Welt?* Wochenschau Verlag, Frankfurt am Main.
- Turner, Adair (2015): *Between Debt and the Devil*. Princeton University Press, Princeton, <https://doi.org/10.1515/9781400873326>.